

УДК 376-056.263:376.016:811.161.2-028.3

О.В. Мартинчук

ОСОБЛИВОСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПЕДАГОГІЧНОГО СУПРОВОДУ ІГРОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ДІТЕЙ З ПОРУШЕННЯМИ СЛУХУ В ОСВІТНЬОМУ ПРОСТОРИ СПЕЦІАЛЬНОГО ДОШКІЛЬНОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ

У статті висвітлюються сучасні підходи до організації і забезпечення ефективного педагогічного супроводу ігрової діяльності дітей дошкільного віку з порушеннями слуху, зокрема, розкриваються особливості корекційно-розвивальної роботи з навчання сюжетно-рольовим іграм, педагогічні умови для створення сприятливого середовища для розгортання дітьми режисерської гри, описано структурні компоненти ігрової діяльності та основні завдання сурдопедагогів і вихователів з їх реалізації в освітньому просторі спеціального дошкільного навчального закладу.

Ключові слова: глухі діти дошкільного віку, ігрова діяльність, структура ігрової діяльності, сюжетно-рольові ігри, режисерські ігри.

В статье раскрываются современные подходы к организации и обеспечению эффективного педагогического сопровождения игровой деятельности детей дошкольного возраста с нарушениями слуха, а именно: раскрываются особенности коррекционно-развивающей работы по обучению сюжетно-ролевым играм, педагогические условия для создания благоприятной среды для разворачивания режиссерской игры, описано структурные компоненты игровой деятельности и основные задачи сурдопедагогов и воспитателей по их реализации в образовательном пространстве специального дошкольного учреждения.

Ключевые слова: глухие дети дошкольного возраста, игровая деятельность, структура игровой деятельности, сюжетно-ролевые игры, режиссерские игры.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку і модернізації спеціальної дошкільної освіти науковці й практики все більше уваги звертають на реалізацію корекційно-розвивальних можливостей ігрової діяльності в освітньому процесі дошкільного навчального закладу.

Відомо, що ігрова діяльність, яка є основним і провідним видом діяльності дитини дошкільного віку, обумовлює найістотніші зміни в її

психічному розвитку. Але для всіх, хто є дотичним до розвитку, навчання і виховання дітей з порушеннями слуху, очевидним є той факт, що глухі діти мають достатньо низький рівень розвитку ігрових умінь і навичок в різних видах ігрової діяльності, який не може забезпечити реалізації закладених в ній розвивальних можливостей. Про це свідчать і ті нечисленні наукові розвідки, які здійснювались вченими сурдопедагогами у цьому напрямі (Г.Л. Вигодська, Л.А. Головчиць, Л.П. Носкова та ін.). Відтак, без спеціального навчання гри, ефективного педагогічного супроводу, використання сучасних підходів до організації ігрової діяльності гра у нечуючих дітей не може посісти провідного місця і, відповідно, повноцінно впливати на їхній психічний розвиток, бути дієвим засобом корекції вторинних відхилень в дизонтегенезі [1; 6].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Теоретико-методичні основи проблеми розвитку ігрової діяльності дітей з порушеннями слуху та забезпечення її педагогічного керівництва в освітньому процесі дошкільного навчального закладу розкрито в наукових дослідженнях і методичних рекомендаціях Л.С. Виготського, Г.Л. Вигодської, Л.А. Головчиць, К.В. Луцько, Л.П. Носкової, Н.Г. Сошнікової, О.А. Стребелевої, Л.І Фомічової, М.К. Шеремет та ін. Сучасні підходи до організації ігрової діяльності дітей в загальноосвітньому просторі висвітлено у працях українських вчених І.І. Карабаєвої, К.В. Карасьової, Н.В. Кудикіної, Т.О. Піроженко та ін.

Однак, не зважаючи на зростаючий науковий інтерес до цієї проблеми, слід зазначити, що цілеспрямованих досліджень, проведених в Україні, з проблеми забезпечення ефективного педагогічного супроводу ігрової діяльності глухих дітей, практично не існує.

Метою статті є аналіз особливостей забезпечення ефективного педагогічного супроводу ігрової діяльності дітей з порушеннями слуху в спеціальних дошкільних закладах.

Виклад основного матеріалу дослідження. Відомо, що розвиток дитини залежить не від діяльності взагалі, а від провідної діяльності, в процесі якої формуються новоутворення дошкільного дитинства. В дошкільному віці ігрова діяльність є основним видом діяльності, тому що в цілому займає найбільше часу серед усіх видів діяльності, якими займається дитина протягом дня. Провідним видом діяльності дошкільника є сюжетно-рольова гра, тому що саме в ній створюється зона найближчого розвитку, відбувається оволодіння соціальним простором через спілкування з дорослими й однолітками [3].

В сюжетно-рольовій грі розвиваються психічні процеси дитини і проявляються такі новоутворення дошкільного дитинства, як: розвиток знаково-символічної функції, активної уяви; присвоєння соціальної поведінки, оволодіння нормами партнерської взаємодії, становлення

елементів довільної поведінки, освоєння структури самостійного виду діяльності (від здатності самостійно ставити мету, визначати задум гри, розгортати сюжет, виконувати ігрові правила до уміння самостійно планувати, організовувати, узгоджувати ігрову взаємодію з ровесниками). Варто зазначити, що вік 5-6 років є ерою розвитку сюжетно-рольової гри дитини, адже саме в грі дитина засвоює соціальні норми і відношення. Під керівництвом дорослого вона оволодіває оперативною стороною ігрових дій, а в їх надрах закладаються мотиви пізнавальної діяльності дитини, бурхливий розвиток якої припадає на старший дошкільний вік.

Для того що сюжетно-рольова гра у дітей з порушеннями слуху стала провідним видом діяльності, потрібно в процесі спеціальних занять сформувати необхідну основу для цього, тому що в умовах спонтанного розвитку гра не досягає потрібного рівня. Відтак, на відміну від чуючих однолітків, глухі діти потребують проведення з ними спеціальних занять з навчання гри [1; 6].

Першим етапом розвитку ігрової діяльності є ознайомлювальна гра, яка являє собою предметно-ігрову діяльність. Її зміст складають дії-маніпуляції, що здійснюються дитиною в процесі обстеження предмета. Ця діяльність малюка вельми швидко (до 5-6 місяців) змінює свій зміст: обстеження спрямовано на виявлення особливостей предмета-іграшки і тому переростає в орієнтувальні дії-операції.

Наступним етапом ігрової діяльності є предметно-відображувальна гра, що ґрунтується на інтересі дитини до іграшки або ігрової ситуації і в якій окремі предметно-специфічні операції переходять у ранг дій, спрямованих на виявлення властивостей предмета і на досягнення за допомогою певного предмету певного ефекту. Це кульмінаційний момент розвитку психологічного змісту гри в ранньому дитинстві. Саме він створює необхідний ґрунт для формування у дитини власне предметної діяльності. В умовах змістовного (ділового) спілкування з дорослим дитина практично дізнається про назву і цільове призначення предмету, і це нове знання вона переносить у свою гру.

В умовах нормального онтогенезу на межі першого і другого років життя дитини розвиток гри і предметної діяльності зникається і одночасно розходиться. До цього часу гра практично співпадає за своїм дієвим змістом з предметною діяльністю і розходиться з нею лише за мотивом і результатом дій. З часом відмінності починають виявлятися і в способах дій, що свідчить про наступний етап розвитку гри: вона стає сюжетно-відображувальною. Змінюється і її психологічний зміст: дії дитини, залишаючись предметно-опосередкованими, імітують в умовній формі використання предмету за призначенням. В сюжетно-відображувальній грі поступово створюються передумови сюжетно-рольової гри. Здатність до рольової поведінки в грі формується не

тільки на основі наслідування або навчання, але й завдяки розумінню дитиною призначення предмета, тобто завдяки практичному засвоєнню можливих дій з ним. Тут вже недалеко й до прийняття ролі, і малюк із задоволенням це робить. Наступає етап власне рольової гри, в якій діти моделюють знайомі їм взаємини між людьми.

Отже, в спеціальному дошкільному закладі формування ігрової діяльності починається з розвитку предметно-відображувальної гри. Заняття проводяться в різних умовах: за столом, в ігровому куточку, на прогулянці. Діти мають відчувати себе комфортно, вільно, емоційно позитивно, отримувати задоволення. Головне – викликати у дитини інтерес до іграшки, бажання діяти з нею, орієнтуючись на її функціональне призначення. Ігрові дії носять предметно-відображувальний характер і здійснюються дітьми спільно з дорослим, спряжено, за наслідуванням, але кінцевий результат – сформований рівень одиночної гри.

Навчання сюжетно-відображувальній грі передбачає відображення за наслідуванням, а в подальшому самостійно побутових дій, добір необхідних іграшок, дії з предметами-замінниками і умовними предметами. Роль дорослого – збагачувати життєві враження дітей, допомагати відображувати це в грі, розвивати уяву, ініціативу, формувати рівень гри поруч. Продовження роботи з формування сюжетно-відображувальної гри спрямовано на ускладнення її структури, розширення сюжетної лінії, що відображає логічний зв'язок побутових ситуацій, близьких соціальному досвіду дітей. Продовжується робота з навчання дітей умінню діяти з предметами-замінниками і умовними предметами.

В структурі ігрової діяльності формується такий сюжет, коли діти беруть на себе ролі близьких людей, вступають у відношення з неживими предметами: лялька, зайчик, ведмедик, машина тощо і діють від їх імені (такі ігри в деяких джерелах називають режисерськими іграми дітей молодшого дошкільного віку). Це сприяє формуванню короткотривалого спілкування.

Навчання сюжетно-рольовій грі спирається на раніше сформовані у дітей уміння брати на себе роль, вступати у взаємини з неживими предметами, використовувати предмети-замінники, відображати в сюжеті певний соціальний досвід. Поступово кількість ролей збільшується і гра розвивається за декількома сюжетними лініями. За своїм змістом гра є сюжетно-рольовою, однак за способом існування вона сюжетно-дидактична, оскільки діти діють за засвоєною схемою і практично не вносять нічого творчого з причини недостатньої готовності до цього. Головне завдання дорослого – розвивати у дітей здібність перевтілюватися в образи реальних і казкових героїв, формувати уміння використовувати різні засоби для передачі

чисельних явищ дійсності. Необхідно, щоб в процесі підготовки до гри у дитини виникло прагнення втілювати в грі все те, що вона бачила в житті: трудову діяльність людей, різні побутові процеси, явища суспільного життя тощо, відображати казкові сюжети, попередньо відпрацьовані на заняттях з розвитку мовлення [6].

Вихователю слід пам'ятати, що основною властивістю сюжетно-рольових ігор є їх самодіяльний характер: діти самостійно, без участі дорослого, обирають задум, розподіляють ролі, відтворюють сюжети, визначають ігрові правила. У спеціальному дошкільному закладі існує реальна загроза фактичної заміни творчої гри сюжетно-дидактичними іграми з дорослими, тому вихователі мають особливу увагу приділяти забезпеченню педагогічних умов для розгортання дітьми творчої сюжетно-рольової гри.

У процесі кожного заняття з гри крім реалізації основного ігрового завдання необхідно реалізовувати корекційно-компенсаторну мету, яка в загальних рисах може бути охарактеризована як розвиток зорової, слухо-зорової уваги, тактильного, зорового, слухо-зорового сприймання, наочно-дійового і наочно-образного мислення, мовлення, творчої уяви. Потрібно створювати умови для розвитку пізнавальної активності, прояву мовленнєвої активності дітей, мовленнєвого спілкування [5].

Особливий інтерес для розвитку особистості глухої дитини становить режисерська гра, яка як вид дитячих ігор вивчена дослідниками менше за всі ігри, незважаючи на повсякчасно існуючий інтерес до творчих ігор дітей. Це пояснюється тим, що відомості про режисерську гру з'явилися в педагогічній літературі не так вже й давно. Інтерес до цього виду ігор виник лише останніми десятиліттями. Адже завданням виховання дошкільників завжди було формування колективу дітей, тому перевага завжди надавалася колективній діяльності, а режисерська гра – індивідуальна і для виконання такої мети не призначена. Та й побачити її можна було найчастіше в умовах сімейного виховання. Наразі, коли наука звернулася до особистісно орієнтованої моделі виховання малюків, учені почали активно вивчати режисерську гру (Є.М. Гаспарова, І.І. Карабаєва, К.В. Карасьова, О.Є. Кравцова та ін.). Учені свідчать про те, що режисерська гра дітей завжди індивідуальна; дитина намагається зберегти її для себе, і втручання дорослого приводить до закінчення дитиною гри; для режисерської гри дитина обирає такі місця, куди дорослий не може втрутитися непомітно, без дозволу дитини і, як результат, не може спостерігати за грою дитини. Усе це заважало вивчати гру дітей, і впродовж років режисерська гра в умовах суспільного виховання не була значущою, як й інші види індивідуальної діяльності дітей [2].

Режисерська гра розглядається як самостійний вид творчих ігор, які виникають у старшому дошкільному віці, та мають форму розгорнутої рольової гри. Це самосійна індивідуальна гра дитини з іграшками, в якій малюк – і сценарист, і виконавець усіх ролей, і режисер постановки. Під час гри дитина сама придумує сюжет, сама наділяє предмети, іграшки тими чи іншими функціями, в ході сюжету дитина керує діями кількох іграшок, виконує певні функції людей або предметів. Дошкільник у режисерській грі не бере на себе постійної ролі, носіями ролей виступають іграшки, малюк регулює стосунки дійових осіб як режисер. Озвучуючи героїв і коментуючи сюжет, дитина використовує різні засоби вербальної виразності.

Усі ці моменти мають неоціненне значення як для загального психічного розвитку дітей, так і для розвитку ігрової діяльності зокрема. Дитина-режисер набуває якостей для подальшого розвитку гри – вона навчається бачити ціле раніше за його частини. Це означає бачити гру не з якогось одного боку, навіть значущого, а із загальної позиції, що з самого початку забезпечує дитині становище суб'єкта діяльності. Це становище дає можливість не запам'ятовувати і повторювати те, що роблять інші (є характерною особливістю ігрової діяльності глухих дітей), а придумувати хід дій самостійно. Дитина, яка володіє режисерською грою, краще зуміє підіграти реальному партнеру в сюжетно-рольовій грі. Окрім того, вона зможе грати в одну й ту саму гру по-різному, вигадуючи нові події в сюжеті.

Саме в режисерській грі особливо яскраво проявляються індивідуальні особливості дитини, розвиваються її творчі здібності, цілеспрямована уява, рух від думки до дії, егоцентричне мовлення. Принциповою характеристикою у визначенні відмінностей режисерської гри від сюжетно-рольової є наявність в останній реальної взаємодії між учасниками гри. Режисерські ігри мають схожу структуру з сюжетно-рольовими іграми, але відрізняються тим, що в них відсутні реальні стосунки між учасниками.

Для розвитку самостійної режисерської гри особливе значення має створення умов: організація спеціального індивідуального простору для дитини, забезпечення часу і місця для гри в житті дитини. Для створення індивідуального простору для режисерської гри можна використовувати різного роду ширми, пластикові й паперові загорожі тощо. Але найкращим місцем для індивідуальної гри є коробки, різні за величиною, у яких можна влаштовувати дитячі кімнати, гаражі, зоопарки, морські рифи, будівельні майданчики тощо [2].

Тематикою для створення режисерських ігор можуть бути побутові сюжети, сюжети оповідань, спостережень, екскурсій. Для хлопчиків і дівчаток режисерські ігри слід організовувати окремо, тоді вони сприятимуть гендерному вихованню дошкільників. Сюжет "хлоп'ячих" ігор може розгортатися навколо професій – водій, будівельник, автослюсар, а "дівчачих" – перукар, лікар, вихователька, мама.

Враховуючи останні дослідження про забезпечення ефективного психолого-педагогічного супроводу ігрової діяльності дітей в онтогенезі [4], можна передбачити, що реалізація системи корекційно-педагогічного впливу на розвиток сюжетно-рольових ігор глухих дітей дошкільного віку передбачатиме:

- по-перше, формування структури ігрової діяльності, яка складається з мотиваційного, цільового, змістового, процесуально-операційного, контрольного-оцінного і результативного компонентів;
- по-друге, формування специфічних компонентів ігрової діяльності: ігрової мотивації, ігрової мети, ігрових дій, дотримання правил гри, контролю і оцінювання дітьми ігрових дій, досягнення уявлю вальної мети.

Методика організації ігрової діяльності дітей з порушеннями слуху передбачає педагогічний супровід усіх вище вказаних компонентів і організацію середовища, в якому відбувається гра, що й обумовлює результативність гри як методу розвитку, навчання і виховання дітей дошкільного віку [4; 5].

Мотиваційно-цільовий компонент ігрової діяльності глухих дітей старшого дошкільного віку характеризується слабо вираженою ігровою мотивацією, недостатнім інтересом до гри та іграшки, труднощами виникнення задуму гри. Цей етап, включаючи, насамперед, створення задуму гри і шляхів його реалізації, є однією з найслабших ланок ігрової діяльності дітей зі зниженим слухом. Відповідно формування цього компоненту має бути предметом особливої уваги педагогів і батьків.

Основними завданнями вихователів, сурдопедагогів у процесі формування мотиваційно-цільового компоненту ігрової діяльності є:

- залучення дітей до загальнолюдських цінностей,
- формування позитивного емоційного ставлення до ігрової діяльності, інтересу до сюжетно-рольової гри,
- забезпечення потреби в соціалізації, яка, реалізуючись в умовах творчої гри через уявлю вальну ситуацію, дозволяє дитині діяти на рівні мотивації дорослої людини,
- формування пізнавальних інтересів.

Змістовий компонент ігрової діяльності також недостатньо сформований у дітей з порушеннями слуху. Це обумовлено, насамперед, тим, що розвиток задуму гри близько пов'язаний з наявністю у дитини певних знань, уявлень, вражень про довкілля, які, як відомо, формуються у глухих дітей із запізненням згідно вікових норм онтогенезу.

Основними завданнями вихователів, сурдопедагогів у процесі формування змістового компоненту ігрової діяльності є:

- збагачення знань і уявлень про довкілля,
- розширення соціальних зв'язків дитини.

Процесуально-операційний компонент ігрової діяльності дітей з порушеннями слуху характеризується невідповідністю часовим межах формування аналогічного компоненту в онтогенезі. Затримка у часі формування етапів ігрової діяльності призводить до того, що тривалий час дитина затримується на предметних одноманітних діях, що заважає її участі у змістовній грі та налагодженню взаємодії з однолітками, відповідно рольові ігри засвоюються значно повільніше і не досить продуктивно; малюк недостатньо використовує предмети-замінники; швидко відмовляється від обраної ролі під час спільної гри з ровесниками, тим самим порушуючи правила гри; не вміє (без допомоги дорослого) розгорнути спільну діяльність відповідно до задуму.

Враховуючи вищезазначене, основними завданнями вихователів, сурдопедагогів у процесі формування процесуально-операційного компоненту ігрової діяльності є:

- формування і розвиток уміння формулювати план-задум сюжетно-рольової гри і реалізовувати його,
- формування і розвиток уміння дотримуватись певних правил під час гри,
- формування і розвиток уміння використовувати предмети-замінники,
- формування і розвиток уміння реалізовувати відносини, закладені в ролі (умінь рольового спілкування),
- формування і розвиток гри як спільної діяльності,
- налагодження реальних міжособистісних стосунків дітей в групі.

Контрольно-оцінний компонент ігрової діяльності передбачає врахування тієї обставини, що дитина з порушеннями слуху не може продуктивно розвиватися без спеціально створеної ситуації успіху. Відтак, потрібно задовольняти потребу "особливого" дошкільника у визнанні його досягнень, формуючи тим самим у дитини почуття самодостатності і гордості за досягнуті результати.

Основними завданнями вихователів, сурдопедагогів у процесі формування контрольно-оцінного компонента ігрової діяльності є:

- формування вміння контролювати власну ігрову діяльність, тобто здійснювати самоконтроль,
- формування вміння самостійно оцінювати власну ігрову діяльність.

Результативний компонент ігрової діяльності дітей з порушеннями слуху, насамперед, проявляється в отриманні дитиною емоційного задоволення від гри, а також оцінюється як результат розвитку базових якостей особистості дитини (базового "Я", компетентності, ініціативності, самостійності, комунікативності, довільності тощо), формування на кінець дошкільного періоду психічних новоутворень, які складають структуру "шкільної зрілості".

Отже, основними завданнями вихователів, сурдопедагогів у процесі формування результативного компонента ігрової діяльності є:

- формування базових якостей особистості глухого дошкільника,
- формування психічних новоутворень дошкільного дитинства.

Дорослим, які опікуються розвитком, вихованням і навчанням дітей з порушеннями слуху, потрібно пам'ятати: кожна дитина – індивідуальність. В одних знання й ігрові вміння формуються швидше, для виховання інших треба докласти значно більше зусиль і часу, щоб отримати бажаний результат. Під час забезпечення педагогічного супроводу вихователі, сурдопедагоги обов'язково мають враховувати той аспект, що ігрова діяльність глухих дітей має велике значення для розвитку мовлення дітей, однак, навчаючи їх іграм, не можна підпорядковувати завдання розвитку ігрової діяльності вимогам формування мовлення, адже гра виконує свою важливу місію в розвитку дитини, сприяючи появі новоутворень дошкільного дитинства.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, розвиток дитини з порушеннями слуху, формування її як особистості залежить від правильно організованого педагогічного супроводу ігрової діяльності і корекційно-розвивальної роботи з формування і розвитку сюжетно-рольової гри дитини раннього і дошкільного віку.

Аналіз психолого-педагогічної літератури з питань вивчення особливостей і методики розвитку ігрової діяльності дітей в онтогенезі і дизонтогенезі засвідчив потребу у майбутніх наукових

розвідках з метою вивчення і уточнення особливостей забезпечення ефективного педагогічного супроводу творчих ігор глухих і слабочуючих дітей дошкільного віку.

Список використаних джерел

1. Выгодская Г.Л. Обучение глухих дошкольников сюжетно-ролевым играм / Гита Львовна Выгодская. – М.: Просвещение, 1975. – 173 с.
2. Карабаєва І.І. Психологам про уяву дошкільників / Ірина Іванівна Карабаєва. – К.: Шк. Світ, 2009. – 120 с.
3. Карасьова К.В. Світ дитячої гри / К.В. Карасьова, Т.О. Піроженко. – К.: Шк. Світ, 2010. – 128 с.
4. Кудикіна Н.В. Ігрова діяльність дітей: теоретичні основи й методика педагогічного керівництва // Її величність ГРА: теорія і методика організації дитячої ігрової діяльності в контексті наступності дошкільної та початкової освіти: зб. статей / за ред. Г.С.Тарасенко. – Вінниця: ВДПУ ім. Михайла Коцюбинського, 2009. – С.8-21.
5. Мартинчук О.В. Особливості формування і розвитку ігрової діяльності дітей старшого дошкільного віку з порушеннями слуху / Дитина із сенсорними порушеннями: розвиток, навчання, виховання: [зб. наук. пр.] / За ред.: С.В. Литовченко, І.М. Гудим. – К.: О.Т. Ростунов, 2011. – Вип. 2. – С. 83-89.
6. Носкова Л.П. Дошкольное воспитание аномальных детей / Л.П. Носкова, Н.Д. Соколова, О.П. Гаврилушкина и др. / Под ред. Л.П. Носковой. – М.: Просвещение, 1993. – 224 с.

The article describes current approaches to organizing and providing an effective pedagogical support play activities of preschool children with hearing impairments, namely the features disclosed correctional and developmental work on the training role playing games, educational environment for the creation of an enabling environment to expand the game director, described the structural components of play and main objectives surdopedagogs and educators to implement them in a special education preschool space.

Keywords: deaf preschool children, play activity, the structure of play, role playing games, directing the game.

Отримано 24.2.2012